

Mitjans de comunicació i memòria històrica

Anàlisi del discurs periodístic de Martí Domínguez
i Barberà (1908-1984)

per Nel·lo Pellisser i Rossell

Professor de comunicació audiovisual de la Universitat de València

Anàlisi del discurs periodístic de Martí Domínguez i Barberà (1908-1984)

Resum

Després de l'estudi de la trajectòria periodística de Martí Domínguez i Barberà (1908-1984), un dels comunicadors valencians més reeixits de la segona meitat del segle xx, calia abordar l'anàlisi de la seua producció en premsa, formada bàsicament per articles i columnes. El present article descriu la metodologia i les línies del programa d'investigació emprats per a abordar l'anàlisi d'un conjunt discursiu format per un miler d'articles i columnes, que configuren el camp de treball de la tesi doctoral *Anàlisi del discurs periodístic de Martí Domínguez i Barberà* llegida a la Universitat de València el 2005.

Paraules clau: anàlisi del discurs, història del periodisme valencià, estil periodístic, selecció temàtica, gèneres periodístics, intertextualitat

Analysis of the journalistic discourse of Martí Domínguez i Barberà (1908-1984)

Abstract

After studying the journalism trajectory of Martí Domínguez i Barberà (1908-1984), one of the most successful Valencian communicators of the second half of the 20th century, further study was required regarding his newspaper writing —mainly articles and columns.

The present article describes the methodology and lines of research involved in the study of a discourse group of approximately a thousand articles and columns comprising the subject matter of the doctoral thesis *Analysis of the journalistic discourse of Martí Domínguez i Barberà* read at the University of Valencia in 2005.

Key words: discourse analysis, history of Valencian journalism, journalistic style, subject selection, journalism genres, intertextuality

Martí Domínguez i Barberà ha estat, juntament amb Vicent Ventura, un dels periodistes més reeixits del periodisme valencià de postguerra. Paradoxalment, la seua trajectòria i la seua obra, a penes són conegudes. Més bé al contrari: són estranyament desconegudes. De la primera, de la trajectòria, me'n vaig ocupar en la tesina de llicenciatura que vaig llegir a la Universitat de València l'any 1998. De la producció periodística, me n'he ocupat a *Anàlisi del discurs periodístic de Martí Domínguez i Barberà*, la tesi doctoral que vaig llegir a la mateixa universitat el 8 de juliol del 2005, i que ha estat recentment guardonada amb el Premi Extraordinari de Doctorat.

El *camp de treball* de la tesi és un ampli conjunt de textos periodístics representatius de les etapes de la fèrtil producció de Martí Domínguez. El corpus analitzat ha estat enunciat fonamentalment a la premsa valenciana amb algunes incursions en l'espai radiofònic.

Entre les característiques d'aquest corpus, remarcaria: el seu volum (supera el miler de textos); la seua extensió cronològica: (abasta més de cinquanta anys), i el fet de no haver estat mai compilat, a excepció d'un recull de textos periodístics que vaig enllestir, per encàrrec, l'any 1994.

El discurs periodístic de M. Domínguez s'ubica des de primera hora en el terreny de l'enunciació subjectiva, en què s'inscriuen, entre d'altres, el columnisme i l'articulisme, dues de les modalitats incloses dins la denominació de *gèneres periodístics d'autor*, segons la terminologia adoptada en aquest treball. Es tracta, per tant, d'una estratègia enunciativa en què el «jo» esdevé l'eix vertebrador del contracte pragmàtic. Aquest corpus, que travessa tota la seua carrera, satisfà amb escreix les necessitats de l'anàlisi del discurs periodístic.

La *metodologia* escollida ha estat la de l'anàlisi del discurs, en tant que eina per a fer descripcions explícites i sistemàtiques de discursos. Una eina de caràcter multidisciplinari, que abasta des de la lingüística del text fins a la pragmàtica i la teoria de la comunicació, entre altres àmbits del coneixement.

Aquesta anàlisi s'ha previst com un procés unitari que exigeix tant una descripció de les estructures textuais de la notícia com dels processos de producció i recepció. Té, per tant, una dimensió textual i una altra contextual, sobre un programa d'investigació interdisciplinari.

En l'elaboració del model d'anàlisi adoptat han estat cabdals les aportacions a l'anàlisi del discurs periodístic de Teun Van Dijk. En especial, aquelles fetes sobre la categoria de notícia, que hem adaptat a l'estudi dels gèneres d'autor. Un valuós referent teòric i metodològic per a analitzar aquests textos han estat també les propietats estructurals del discurs que estableix Van Dijk en l'anàlisi crítica del discurs periodístic.

Tot això ens ha servit per a configurar un model d'anàlisi adaptat a les peculiaritats del nostre corpus discursiu. Un model aplicat al discurs periodístic que se centra, fonamentalment, en el text, però que també atén al context històric, tot mantenint i aprofundint en la llarga tradició d'anàlisi històrica duta a terme des de la periodística. Aquest model conté aspectes més convencionals, amb altres menys habituals en el registre acadèmic. La seua aplicació ens ha permès confirmar-lo com a eina de treball. En qualsevol cas, la configuració d'aquest model d'anàlisi ha estat inspirada i guiada pel director de la tesi atenent a les aportacions de l'anàlisi del discurs. Aquesta és, com saben, una de les seues línies d'in-

vestigació, com demostren les publicacions de les quals és autor i que apareixen ressenyades en l'apartat bibliogràfic.

Per a tirar endavant aquest *programa d'investigació* s'ha articulat la recerca en tres grans eixos, que configuren el model d'anàlisi al qual hem fet esment:

1) El primer és l'anàlisi textual dels articles seleccionats. En aquest punt s'ha parat atenció als aspectes retòrics i estilístics, a la presentació, tot detenint-se en l'anàlisi sintàctica i lèxica, dos dels principals pilars de l'estil.

Un *estil* que es caracteritza per una sintaxi complexa, per l'ús d'unitats extenses, de proposicions en què abunden les perífrasis, les enumeracions i les repeticions, i en què l'adjectivació esdevé, també, una marca essencial del discurs. Una *adjectivació* quasi sempre profusa, sovint redundant i, fins i tot, exagerada en moltes ocasions. Ens trobem, per tant, davant d'un autor que concedeix a la funció estètica un paper protagonista en la seua producció discursiva.

Aquesta obra periodística es caracteritza per ser eminentment *descriptiva*. Per això abunden les referències visuals, les descripcions d'imatges a mig camí de la comparació i la metàfora. En aquesta línia, cal considerar la metaforització i, sobretot, l'*al·legoria*, dos dels pilars sobre els quals es basteix el teixit simbòlic que impregna i singularitza estilísticament l'obra analitzada. Aquest darrer dispositiu té un propòsit doble: d'una banda, una intencionalitat literària, i, d'una altra, una vocació, una orientació didàctica, en el sentit divulgador. A més a més, el recurs reiterat a l'al·legoria posa de manifest l'ampli repertori intel·lectual de què gaudi el seu autor. En aquesta línia podem interpretar l'ús d'altres procediments com els jocs de paraules, l'aforisme i la sentència.

Hi ha també una sistemàtica tendència a l'*emfasització*. Això, en el seu cas, té una dimensió transversal, ja que connecta l'escriptura periodística amb les altres modalitats discursives amb què es va expressar. És el que ocorre quan fa ús de les al·literacions, un recurs que empra per a potenciar els valors eufònics del text, de manera que l'obra periodística s'impregna d'un efecte melòdic semblant al que es produeix en el text poètic, subjecte a una rima, a un ritme accentual. Açò ens confirmaria la consideració de l'expressió de l'obra periodística com una expressió més d'una escriptura unitària, de manera que totes les manifestacions discursives (periodisme, poesia, prosas assagístiques i de viatges) no serien més que diferents modalitats, diferents registres d'una *veu única*; com també el desig d'expressar-se literàriament a través del periodisme.

En la nòmina de recursos que caracteritzen el corpus d'anàlisi, trobem estratègies com la *modalització* o *modalitat interrogativa i exclamativa*, que actuen com a dispositius per a persuadir el lector, per a reclamar

l'atenció i l'assentiment. En general, trobem un ús intens dels recursos retòrics, sobretot dels procediments de la persuasió enginyosa, la qual cosa ens remet a la seua activitat com a orador, com a conferenciant i mantenidor faller. Això ens confirma la idea plantejada en la tesi d'un M. Domínguez amb vocació de *comunicador de masses*, interessat a fer-se sentir en l'espai públic, intervenint-hi fins i tot. En el fons es tractaria d'una manifesta vocació «política», en el sentit primigeni de «convivència a la polis», d'intervenció en els assumptes de la ciutat, del país. Una vocació que, en el seu cas, va més enllà de la curta experiència que va viure com a regidor de l'Ajuntament de València.

En la primera part de la tesi, s'estudia la *selecció temàtica*, a més d'una sèrie d'aspectes relacionats amb les rutines productives, com ara el text font, l'estructura discursiva i el punt de vista.

La relació i ordenació dels temes, que hem elaborat només com a provatura, ens han permès constatar l'ampli ventall d'interessos intel·lectuals que tenia. També, que una part de la seua producció periodística sembla estar elaborada al marge dels paràmetres de noticiabilitat, de l'agenda temàtica d'actualitat. Aquests temes responen a la consideració, segons la denominació adoptada, de *costumistes*, en un sentit ampli, és a dir, que tracten de l'extens paisatge que conforma l'esdevenir quotidià. Cal recordar en aquest punt que la major part de la seua producció periodística està elaborada en el marc temporal de la dictadura franquista, la qual cosa condicionà el ventall temàtic dels periodistes. Així, hem de ressenyar que el *costumisme* i la temàtica intranscendent van ser un dels recursos —gairebé una de les poques esclertes, amb d'altres com la informació internacional— emprades pels informadors per a escapar-se de la llosa informativa que representava el dirigisme imposat pel règim a través de la consigna i la censura prèvies.

D'altra banda, a partir de l'anàlisi de l'estructura discursiva hem constatat una certa tendència a la improvisació. Això és, probablement, degut a l'influx dels mecanismes de producció del discurs oral per al qual sembla que estava, segons els testimonis de l'època, tan ben dotat. Tot i això, entre la ingent obra periodística de la qual és autor, hem trobat una sèrie d'estructures discursives a les quals recorre reiteradament al llarg de la seua trajectòria. Hi ha, a més, una sèrie d'estratègies productives que també caracteritzen l'organització discursiva. És el cas, per exemple, de la tendència a fer la mirada enrere, a viatjar al passat per a cercar els antecedents; en definitiva, a recórrer a la història d'allò que parla per a incorporar-ho al text, per a fer-ho seu en un afany d'abastar-ho tot, d'asolir espais de credibilitat amb què reforçar el seu discurs.

La determinació del *text font* és, també en el cas de M. Domínguez, una operació complexa, que obliga a tenir en compte tant les fonts orals —la intervenció radiofònica, el discurs i la conferència, entre d'altres—

com les escrites. Fonamentalment, l'anàlisi s'ha centrat en la *intertextualitat* explícita, que és aquella en què l'autor identifica i reconeix l'origen de la citació. El procediment més emprat és la citació d'autoritat, una manera de legitimar, de dotar de solvència intel·lectual el seu discurs i d'ampliar la polifonia de veus, bé a partir de textos escrits o de fragments d'intervencions orals. Fins i tot incorpora relats audiovisuals del cinema i la televisió. Tot un ventall de dispositius que encaixen en la línia de persuasió no argumentativa que caracteritza el seu discurs periodístic. L'inventari de noms, que hem agrupat en camps temàtics, ens ha permès constatar l'abundància de referències i, també, la varietat d'autors —fruit, com hem apuntat, d'una intensa curiositat intel·lectual.

Per últim, en aquest primer punt, i atenent al context històric en què s'ubica la recerca, s'ha abordat l'influx de la *censura* franquista en la seua obra periodística. Cal recordar que quatre cinquenes parts de la seua trajectòria professional estan condicionades per la censura, per la «prèvia» primer i per la «delegada» després.

En aquest punt, la recerca ens ha permès establir que, a diferència del que s'havia sedimentat en la memòria popular, el procés de distanciament de Martí Domínguez amb el règim és anterior al seu discurs de mantenidor de la fallera major de València del 1958, en què criticà el règim públicament. Segons la nostra investigació, al menys des del 1943, quan accedeix a la presidència de l'Associació de la Premsa Valenciana, hi ha constància documental de les primeres friccions a causa de les dificultats per proveir-se de paper per a imprimir la *Hoja del Lunes*, la capçalera setmanal que dirigia en qualitat de president de l'Associació de la Premsa. Més endavant, en començar la dècada dels cinquanta, quan accedeix a la direcció de *Las Provincias*, els reiterats enfrontaments per la gestió de la informació diària provocaran l'obertura d'un primer expedient sancionador, al qual en seguirà més endavant un altre. Un procés que ja no s'interromprà fins a la desaparició de la censura. Quan tornà a publicar en els anys seixanta a la *Hoja del Lunes* i a *Valencia-fruits*, la censura tindria per a ell una atenció especial. Els seus textos serien supervisats obligatòriament des de Madrid, on es decidiria sobre la conveniència o no de la seua publicació.

Finalment, en aquest mateix punt s'ha examinat la recepció del discurs a través de la *correspondència* i les *polèmiques periodístiques*. Una anàlisi que ens ha permès constatar, primer, el sotmetiment de M. Domínguez al model informatiu implantat pel règim, i, després, entreveure que, tot i que apaivagat, encara roman el nervi periodístic que havia exhibit fugaçment durant la Segona República, però adaptat a la polèmica intranscendent. No hem tornat a trobar exemples d'aquesta tensió informativa fins a gairebé mig segle després, un cop restituïda la democràcia, la qual cosa ens fa pensar que la llosa implacable de la dictadura va condicionar la seua expressió periodística, de tal manera que li va impedir

exercitar i desenvolupar un periodisme d'idees, dotat del nervi, de la mala bava, que havia mostrat abans.

2) El segon eix de la tesi està centrat en les modalitats discursives del periodisme, és a dir, en la qüestió dels *gèneres*. En aquest punt s'ha fet un repàs a les principals tipologies classificatòries i a les característiques de les modalitats discursives emprades per Martí Domínguez en la seua projecció periodística. D'ací hem adoptat la denominació de *gèneres d'autor* per a referir-nos a aquestes modalitat discursives ja que es tracta, sobretot, d'articles i de columnes. Aquesta línia de treball no ha fet més que reforçar el caràcter d'enunciació subjectiva de la seua prosa periodística.

Aquest capítol es completa amb un repàs als punts de contacte entre periodisme i literatura en Martí Domínguez, tenint en compte que, paral·lelament a l'activitat periodística, va desplegar una considerable producció literària. Al llarg del treball hem constatat que l'obra periodística reproduceix els trets de l'obra literària, arrela en la mateixa matriu discursiva. Des d'aquest punt de vista, podríem dir que per a ell es tractaria d'un sol registre, d'una sola manifestació creadora, que, en cada cas, s'adapta a les limitacions que imposa el format, sobretot les de caràcter físic, ja que, des del punt de vista estilístic no hi ha diferències notables. Així, caldria interpretar l'ús de determinats recursos estilístics, com el ritme i la musicalitat, que conté la seua prosa periodística. Per tant, en el seu cas no hi hauria lloc per a parlar d'una escriptura periodística i d'una escriptura literària per separat, sinó d'una única expressió que es manifesta en un extens i heterogeni domini discursiu.

3) El tercer i últim eix de la tesi se centra en l'*evolució* i les *transformacions* de l'obra periodística al llarg d'una trajectòria professional que es perllonga durant mig segle. Es tracta d'una anàlisi que no perd de vista la trama intertextual que basteixen les diferents manifestacions discursives de la qual és autor (novel·la, teatre, poesia, assaig històric, literatura de viatges, etc.), com tampoc ignora les circumstàncies ni els sotrats de la vida.

A resultes d'això, la tesi conté també una *aproximació de caràcter biogràfic* a la figura d'en Martí Domínguez, elaborada, sobretot, a partir de les referències bibliogràfiques i documentals, sense ignorar aquelles que procedeixen del seu discurs. En aquest sentit, a la tesi trobem desplegat, encara que no de forma exhaustiva, un cert relat biogràfic del nostre autor. Precisament, quan aquest treball estava a impremta va aparèixer un llibre llargament esperat entre els estudiosos de la història recent de la nostra premsa. També entre els informadors. Es tracta de les memòries del periodista Joan Josep Pérez Benlloch titulades *Al cierre*. En aquest llibre, l'autor cita en diverses ocasions Martí Domínguez. En les primeres pàgines, Pérez Benlloch recorda que en més d'una ocasió li va suggerir que redactara unes memòries de vida, com també li ho va de-

manar a Vicent Ventura. Sembla que cap dels dos li va fer cas. Doncs bé, la tesi, sense situar-se en un registre estrictament autobiogràfic, conté una semblança biogràfica en la mesura que incorpora els punts de vista que va anar deixant per escrit en l'àmbit personal de la correspondència i en el públic dels llibres, els articles i els discursos. També recull les aportacions d'aquells que el tractaren.

Una altra de les aportacions de la tesi és la descripció del *procés de distanciament del règim franquista* que va viure M. Domínguez. Com, progressivament, va anar copsant les primeres contradiccions del règim, subratllades pels constants frecs amb la censura. En aquest procés de distanciament serà decisiva la seua eixida de *Las Provincias* i tot el que la va envoltar. El desenllaç d'aquest procés comportarà per a ell un canvi de perspectiva. Primer, perquè sense contemplacions va ser foragitat de la primera línia del periodisme. És aleshores quan inicia un procés de reubicació forçosa. És quan comença a descobrir el país real. En part, perquè recupera el contacte amb Algemesí, el seu poble, i amb la seua gent, i, sobretot, perquè es troba en la circumstància de tornar a començar en l'ofici, però amb cinquanta anys. Pel que fa a la seua activitat periodística, a partir d'ara, s'entreu una clara distensió temàtica i retòrica envers el discurs oficial. A més, s'aprecia en els seus textos una major preocupació social, en el sentit d'interessar-se per les coses que ocorren a la gent del carrer, als ciutadans anònims, més que de glossar el règim.

No és fins a la restitució de la democràcia, quan es reinstaurà el dret a la llibertat d'expressió, que veurem M. Domínguez compaginar els temes costumistes amb altres lligats al present. Ara no només no defuig l'actualitat més punyent, sinó que, fins i tot, en ocasions, trobem en els seus textos la mateixa tensió informativa, el mateix nervi periodístic, que havíem copsat en alguns articles del període 1934-1936, quan és un jove llicenciat en dret que escriu als diaris i es revolta, amb ironia i causticitat, contra els líders republicans. Ara reviscola el periodista expressiu i polemitzador, que s'havia mostrat de forma intermitent però que el marcatge de la dictadura havia constret, fins a convertir-lo en un primer espasa de la polèmica intranscendent. En aquest àmbit aniran prenent una deriva important els temes relacionats amb la cultura: la literatura, la música, la història, amb especial èmfasi en la romanitat i els temps d'esplendor de l'antiga corona d'Aragó. I, sobretot, tot el que té a veure amb el vast territori de la fe catòlica, en particular amb els textos sagrats i la història de l'Església, i amb el que hem denominat *el compromís valencianista*.

L'explicació d'aquesta forma d'actuar, de viure el periodisme, només és possible si considerem que no farà més que mantenir-se fidel a l'ideari de la Dreta Regional Valenciana, a la qual s'havia vinculat de ben jove. Aquesta formació era la resposta al republicanisme federalista i es presentava com el partit «de l'ordre»: de la propietat, de la família i de la

pàtria, amb l'afegit de la defensa dels interessos regionals. En el cas de Martí Domínguez, aquest posicionament no és més que l'empremta dels seus orígens familiars i de la formació que va rebre condensada, d'alguna manera, en el catolicisme i en el regionalisme dretà, sobre el qual va prosperar aquella insòlita formació que va ser la Dreta Regional Valenciana. Això no significa que no evolucionara. Al llarg d'aquest recorregut l'hem vist mudar des d'un mimetisme feixista inicial a un valencianisme crític, liberal i democràtic.

D'altra banda, per a entendre aquesta posició cal remuntar-se a la figura del periodista, escriptor i «patriarca» de la Renaixença, Teodor Llorente Olivares. Llorente Olivares és el referent d'un corrent de membres actius, d'intel·lectuals i demòcrates conservadors, creients i valencianistes, amb els quals M. Domínguez s'identificà ben d'hora i dels quals adaptà alguns dels valors. D'ací ve l'admiració pels mites de la Renaixença, que el règim va fer seus i va projectar, entre d'altres, a través dels textos periodístics com els que escrigué el nostre autor. Però també procedeix d'ací la concepció unitària de la llengua que tingué sempre. Dos aspectes que són una constant al llarg de la seua trajectòria. Llorente subratllà, també, els lligams que vinculen el país —dins la unitat espanyola— a Catalunya. Açò explica, a més de les posicions de M. Domínguez envers la llengua, el seu «catalanisme» cultural, la qual cosa l'allunya de les posicions adoptades des del conservadorisme del qual ell formava part. Això el col·locà en una posició tan personal, tan *sui generis*, que, al capdavall, acabà sent marginat per uns i per altres.

En definitiva, la tesi el que fa és situar la figura de Martí Domínguez en el lloc que li pertoca dins la història del periodisme valencià del segle XX, un lloc de referència atenent tant a la trajectòria com al conjunt de la seua producció.

Al llarg del treball hem constatat, a més, que aquesta obra, que se situa en el terreny de l'enunciació subjectiva, connecta amb la resta de registres expressius que va emprar, considerant-los els fruits d'una veu única. Podem pensar que Martí Domínguez es va aproximar al periodisme com una dreuera per a tirar endavant una carrera literària pròspera però irregular. Per a donar resposta a la pulsio de l'escriptura, de la comunicació, en definitiva.

Precisament, aquest afany comunicador respondria al propòsit de fer-se sentir públicament, d'intervenir en la cosa pública, com a conseqüència d'una profunda vocació política, en el sentit primigeni del terme. En aquest cas, què millor que fer-ho en la confecció del discurs informatiu, en la gestió de l'opinió pública, que és, al capdavall, el que va fer sempre.